

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія і практика освіти молоді у Польщі та в Україні.

КОТЕЛЯНЕЦЬ Наталка Валеріївна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: теорія і практика освіти молоді у Польщі та в Україні.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SAVCHENKO Nataliia Serhiivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: the theory and practice of youth education in Poland and in Ukraine.

KOTELIANETS Natalka Valerievna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Methodology of Preschool and Elementary Education of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: the theory and practice of youth education in Poland and in Ukraine.

*Дата надходження рукопису 07. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко*

УДК 371.2

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету
ORCID iD: 0000-0002-9215-5936,
e-mail: ninaslusarenko@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЙ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасна вітчизняна школа потребує кардинального оновлення всіх процесів, що в ній відбуваються. Це стосується й неперервного навчання педагогічних кадрів упродовж всього життя (в тому числі безпосередньо на роботі), й підвищення якості освітнього процесу закладів загальної середньої освіти, й суттєвого покращення в них навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення, й переходу до суб'єкт-суб'єктної взаємодії між вчителями і учнями тощо. Саме тому останнім часом не лише триває полеміка щодо оновлення української школи, а й висувуються та обґрунтовуються різні траєкторії її подальшого розвитку.

Так, відповідно Концепції Нової української школи формула останньої складається з 9-ти ключових компонентів: 1) новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві; 2) умотивований вчитель, який має свободу творчості й розвивається професійно; 3) наскрізний процес виховання, який формує цінності; 4) децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію; 5) педагогіка, що ґрунтується на

партнерстві між учнем, учителем і батьками; 6) орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм; 7) нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя; 8) справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти; 9) сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу» [1, с. 11].

Кожен із вищезазначених компонентів формули Нової української школи уможливується лише шляхом організації ефективного спілкування та комунікацій усіх учасників освітнього процесу та широкого кола осіб, зацікавлених у його покращенні.

До того ж у вищезгаданій Концепції до 10-ти ключових компетентностей учнів, насамперед, віднесено «спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Це вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на

роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування» [1, с. 11].

За таких умов у Новій українській школі необхідно подбати про забезпечення плідного спілкування між усіма учасниками освітнього процесу. При цьому варто пам'ятати, що організація спілкування завжди була однією з основних функцій педагога. Це так звана комунікативна функція, що передбачає, як мінімум, устанавлення правильних, доброзичливих, суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин з учнями (вихованцями), їхніми батьками, вчителями, керівництвом закладу загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативні процеси були і є предметом дослідження багатьох сучасних вітчизняних учених (М. Боришевський, І. Зязюн, В. Кан-Калік, А. Капська, Я. Коломинський, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, С. Максименко, В. Малахов, А. Мудрик, Л. Новиков, М. Пентилуок, А. Уварова та ін.).

Різні аспекти спілкування знайшли також відображення у численних наукових публікаціях дослідників спадщини В. Сухомлинського. Серед них: І. Бужина «Проблеми взаємостосунків учителя та учнів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського», Л. Вовк «Духовні основи спілкування дитини і дорослого у концепції В. Сухомлинського: дидактичний аспект», Ю. Дивоняк «Вплив педагогічного спілкування на духовний розвиток особистості», О. Кравцова «Проблеми педагогического межличностного взаимодействия в наследии В. А. Сухомлинского», В. Маршицька «В. О. Сухомлинський про педагогічну взаємодію як складову педагогічної майстерності» та ін.

Мета статті – проаналізувати проблеми спілкування та комунікацій учасників освітнього процесу в контексті ідей В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім спробуємо розібратися, в чому полягає різниця між «спілкуванням» і «комунікацією». Існує досить багато тлумачень цих понять. Зокрема, в енциклопедичному словнику «Освіта дорослих» знаходимо їхнє визначення, представлені нижче.

Спілкування – це «складний, поліфункціональний процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або емоційно-оцінювального характеру» [2, с. 406].

Комунікація – це «спілкування, процес обміну інформацією (думками, ідеями, відомостями тощо), специфічна форма

взаємодії людей у процесі їхньої пізнавальної діяльності» [2, с. 193].

Як уже зазначалося, є й інші визначення цих термінів, аналіз яких дозволяє дійти висновку, що тлумачення понять «спілкування» і «комунікація» дуже подібні між собою, однак мають певні відмінності. Спілкування охоплює обмін інформацією між учасниками цього процесу (тобто це міжособистісна взаємодія), а комунікація – це обмін інформацією, як між безпосередніми учасниками міжособистісної взаємодії, так і за допомогою різноманітних засобів інформації.

Замітимо, що на сучасному етапі розвитку суспільства шкільному вчителю під час своєї педагогічної діяльності необхідно і спілкуватися, і вступати в комунікації з оточуючими. При цьому важко виявити чого в діяльності вчителя більше спілкування чи комунікації.

В. Сухомлинський писав: «Людина не може жити сама. Найвище щастя і радість людська – спілкування з людьми» [9, с. 196]. Він також наголошував, що «невикорінною духовною потребою будь-якої людини є спілкування з людьми, у спілкуванні з ними вона знаходить радість і повноту життя. Але в одних через різні обставини ця потреба дуже мало розвинена, а в інших вона є ніби рисою характеру, яка домінує над іншими рисами» [7, с. 450].

У діяльності вчителя спілкування є і потребою, і професійним обов'язком, і частиною власного життя. Більш того, без спілкування педагогічна діяльність стає неможливою. Ось кілька думок В. Сухомлинського з цього приводу:

«Виховання – це насамперед постійне духовне спілкування вчителя і дитини» [6, с. 9].

«Справжнє духовне спілкування народжується там, де вчитель надовго стає другом, однодумцем і товаришем дитини в спільній справі» [6, с. 11].

«Живе, безпосереднє, повсякденне спілкування з дітьми – джерело думок, педагогічних відкриттів, радостей, смутку, розчарувань, без яких немислима творчість у нашій праці» [6, с. 11].

«Без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань один одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної» [6, с. 15].

Новий вчитель Нової української школи повинен оволодіти всіма тонкощами спілкування з учнями. Це – запорука плідної обопільної діяльності, а отже, й підвищення якості освітнього процесу закладу загальної середньої освіти, метою якого, передусім, є

формування особистості громадянина нашої держави.

Про ефективність і результативність спілкування з учнями В. Сухомлинський писав так: «Я тільки тоді впевнений, що моє слово доторкнеться до найтонших струн їхніх сердець, коли з кожним із вихованців у мене була щира, задушевна розмова, коли ми взаємно відкрили серця один одному, коли підліток захопився моєю мрією, моїми поглядами, моїм особистим ставленням до ідеалу і виніс з духовного спілкування зі мною певне ставлення до мене – ставлення, в основі якого глибока повага до моїх переконань, життєвих принципів і (ще раз повторюю, бо це особливо важливо) до мого уявлення про ідеал. Щоб у вихованців було позитивне ставлення до моїх слів, я повинен утвердити в їхніх душах позитивне ставлення до самого себе» [3, с. 469].

Видатний учений і педагог акцентував: «Дітей треба вчити ділитися радіщами, труднощами, думками, переживаннями. Треба вчити мріяти, творити й берегти мрію. Спілкування покращує, якщо діти об'єднуються для творення краси. Це багатогранна діяльність, яка включає і фізичну працю, і подолання труднощів, і взаємодопомогу, і співпереживання, і захоплення красивим та благородним, і переживання небезпеки, і вміння поділитися з товаришем шматком хліба, і безкорисливий вчинок наодинці з власним сумлінням, і боротьбу проти зла й неправди, і готовність взяти на себе відповідальність за осудливий вчинок товариша» [3, с. 481–482].

В. Сухомлинський був переконаний, що «розкіш душевного спілкування – це надзвичайно ніжна ділянка людського серця, і доторкатися до цієї ділянки треба обережно» [3, с. 484]. Він радив вихователям при спілкуванні з дітьми «тактовно, непомітно спонукати до висловлювання тих думок, які хвилюють людину, які вона й сама ще не до кінця осмислила» [там само]. Педагог писав, що «у вихованні людяності виняткову роль відіграють особисті взаємини, духовне спілкування двох людей» [6, с. 243].

Стосовно результатів виховного впливу педагог писав: «Якщо вам пощастило досягти того, що спілкування із своїм колективом стало для кожної особистості радістю, розкішшю, коли юнаки несуть у колектив свої роздуми, сумніви, тривоги, коли вихованцям хочеться зібратись просто для того, щоб поговорити про те, що кого хвилює, – ви виховали справжній колектив юних громадян» [3, с. 489].

Неабиякого значення В. О. Сухомлинський надавав спілкуванню вчителя і учнів під час навчальних занять,

оскільки вважав, що «урок є тією головною сферою інтелектуального життя вихованців, у якій повсякденно відбувається духовне спілкування навченого життям наставника і його вихованців, які вступають на перші щаблі життя» [5, с. 603].

Наведені вище вислови В. Сухомлинського дозволяють стверджувати, що він відводив значну роль спілкуванню, вважав його досить ефективним засобом обміну інформацією, навчання та виховання молодого покоління.

Деякі міркування вченого щодо спілкування перегукуються з сучасними теоретичними основами комунікації. Наприклад, нині комунікації поділяють на зовнішні (між певним закладом і оточуючим його середовищем) та внутрішні (в межах певного закладу: між окремими членами колективу та між структурними підрозділами). Зовнішні комунікації – це комунікації з батьками учнів, з громадськістю, з державними структурами тощо.

Так, визнаючи важливу роль спілкування з батьками учнів (це зовнішні комунікації), педагог писав, що «без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємною духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства» [4, с. 14].

На роль зовнішніх комунікацій у формуванні і розвитку особистості дитини Василь Олександрович указує й у таких рядках одного зі своїх творів:

«Нерідко в особі досвідченого трудівника вихованець знаходить друга, постійне спілкування з яким сприяє його духовному розвитку, зміцнює свідомо прийняте рішення про вибір спеціальності» [3, с. 423];

«Дуже важливо, щоб спілкування учня із суспільством, триваючи всі роки навчання, щодалі ускладнювалось, набувало різноманітних форм, розвивало багатогранні потреби й інтереси» [3, с. 452];

«Якщо є можливість особистого спілкування дітей з людьми, що є ідеалом громадянськості, слід використати її. Але тут, це необхідно мати на увазі всім вихователям, потрібні велика обережність, передбачливість, такт. Аж ніяк не припустиме те «колекціонування знайомств», яким можна назвати намагання окремих вихователів встановити листування своїх вихованців з людьми, що стали відомими завдяки своїй громадянській красі й доблесті» [3, с. 463].

Водночас педагог застерігає, що «аж ніяк не припустиме те «колекціонування

знайомств», яким можна назвати намагання окремих вихователів встановити листування своїх вихованців з людьми, що стали відомими завдяки своїй громадянській красі й доблесті» [3, с. 463].

Певною мірою простежуються у спадщині В. Сухомлинського і широко відомі нині типи комунікацій, які виділяють у залежності від потреб тих, хто вступає в комунікацію, а саме:

1) комунікація, що виникає, коли її ініціатору потрібна певна інформація («кожної хвилини спілкування із старшими умій вчитися в них» [9, с. 216]);

2) комунікація, що виникає, коли її ініціатору необхідно передати інформацію, яка потрібна іншій людині, організації або її підрозділу («якби в нас не було цього постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління» [8, с. 269]; «інтелектуальне життя колективу має своєю основою розкіш людського спілкування: підлітки, юнаки й дівчата знаходять велику радість у тому, що віддають свої багатства, діляться ними, і чим більше вони віддають, тим багатшими духовно стають самі» [3, с. 520–521]);

3) комунікація, що виникає, коли у її ініціатора виникає потреба поділитися своїми емоціями з іншою людиною (людьми) – розповісти про певну подію, яка викликала сильну емоційну реакцію («невикорінною духовною потребою будь-якої людини є спілкування з людьми, у спілкуванні з ними вона знаходить радість і повноту життя» [7, с. 450]; «вихованцям хочеться зібратись просто для того, щоб поговорити про те, що кого хвилює» [3, с. 489]; «особливо велике виховне значення мають походи по місцях бойової слави старших поколінь. Це спілкування характерне тим, що колектив об'єднується високими патріотичними переживаннями» [3, с. 490]);

4) комунікація, що виникає, коли необхідно погодити або скоординувати дії, організувати спільну діяльність тощо («треба створити таке спілкування вихователя й вихованців, щоб кожне слово, звернене до юного серця й розуму, пробуджувало внутрішні духовні сили, викликало внутрішню роботу розуму й серця, спрямовану на самопізнання й самовдосконалення» [7, с. 698]).

Висновки та перспективи подальших розвідок наперед. Отже, ретельне вивчення поглядів В. Сухомлинського щодо педагогічного спілкування учасників освітнього процесу доводить, що видатний педагог значну увагу приділяв цій проблемі. Досвід організації зовнішніх та внутрішніх комунікацій у Павлівській школі є надзвичайно позитивним, заслуговує на ретельне вивчення

та імплементацію в площину сучасних закладів загальної середньої освіти. Це може бути здійснене у подальших наукових розвідках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainian-school-concept.pdf>

2. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка; [упоряд.; Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна; ред. рада: В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Н. Г. Протасова та ін.]; Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. при Президенті України [та ін.]. – К.: Основа, 2014. – 496 с.

3. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 1. – С. 403–637.

4. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 4. – С. 7–390.

5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 4. – С. 393–622.

6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 3. – С. 7–279.

7. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 2. – С. 450–698.

8. Сухомлинський В. О. Щоб душа не була пустою / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 5. – С. 269–335.

9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 2. – С. 149–416.

REFERENCES

1. *Kontseptsiia Novoi ukrainkoi shkoly* [New Ukrainian School concept]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainian-school-concept.pdf>

2. Protasova, N. H., Molchanova, Yu. O., Kurenna, T. V. (2014). *Osvita doroslykh: entsyklopedychnyi slovnyk* [Adult Education: An encyclopedic dictionary]. Kyiv.

3. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Metodyka vykhovannia kolektyvu*. [Methodology of education of the collective]. Kyiv.

4. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Pavlyshka serednia shkola*. [Pavlyshska secondary school]. Kyiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Rozмова z molodym dyrektorom shkoly*. [Talk with a young school headmaster]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Sertse viddaiu*

ditiam. [To Children I Give My Heart]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Sto porad vchytelevi*. [One Hundred Pieces of Advice for Teachers]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Shchob dusha ne bula pustoiu*. [The Soul Shouldn't Be Empty]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu*. [How to raise real man]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: педагогіка закладів загальної середньої та вищої освіти, історія

педагогіки, методика трудового навчання, історія становлення та розвитку трудової підготовки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SLYUSARENKO Nina Vitaliyivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor of the Professor Ye. Petukhov Department of Pedagogy, Psychology and Educational Management of Kherson State University.

Circle of scientific interests: pedagogy of general secondary and higher education institutions, history of pedagogy, methodology of vocational education, history of the formation and development of vocational training.

*Дата надходження рукопису 04. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко*

УДК 371(09)(477)

ТРОЦКО Анна Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
e-mail: avtrotsko@cloud.com

ПОПОВА Олена Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г. С. Сковороди
e-mail: portub@mail. ru

ШКОЛА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК АВТОРСЬКА ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Цей рік є знаменним для світової педагогічної спільноти, який визначається ювілейною датою – 100-річчя від дня народження видатного педагога-вченого, психолога, дослідника і публіциста, громадського діяча, праця якого набула світового значення – Василя Олександровича Сухомлинського.

В умовах незалежності держави, неупередженого вивчення надбань вітчизняної педагогіки і зарубіжного досвіду, коли реформується й модернізується освітній простір України, педагогічна наука і практика опановують цінності демократичного суспільства, триває процес гуманізації системи освіти виникає необхідність вивчення і переосмислення інноваційних педагогічних ідей та унікального досвіду В. Сухомлинського в контексті сучасних викликів.

У авторській школі, створеній В. Сухомлинським, інтегровано проявилися гуманістичні традиції та інноваційні ідеї. Не випадковим є надзвичайно зростаючий інтерес до педагогічної спадщини В. Сухомлинського в останні роки: чим більш демократична

загальна соціальна ситуація, тим більш актуалізуються його основні концептуальні ідеї та принципи. У ситуації розгортання складних інноваційних процесів, спрямованих на розбудову національної системи освіти, актуалізується проблема цілісного вивчення, переосмислення і системного застосування досягнень видатного педагога.

Про постійне зростання інтересу до педагогічної спадщини В. Сухомлинського свідчить величезна кількість теоретико-педагогічних і художньо-публіцистичних праць, щорічні всеукраїнські науково-практичні конференції, присвячені педагогічній спадщині видатного українського педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній сухомлиністиці за останні десятиліття здійснено низку дисертаційних досліджень, серед них переважна більшість із проблем виховання (А. Аллагулов, Г. Бучківська, В. Кравцов, І. Наливайко, О. Тимофеева та інші), навчання (Л. Ткачук), виокремлюються дисертації компаративного характеру: В. Сухомлинський і С. Френе (І. Суржикова), В. Сухомлинський і Я. Корчак (В. Кушнір). Різним аспектам